

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

- 1.1 Еволюція поняття «безпека».
- 1.2 Підходи до визначення поняття «економічна безпека».
- 1.3 Методики оцінки економічної безпеки підприємства.

1.1. Еволюція поняття «безпека»

Умови ринкової економіки, у яких змушені здійснювати свою діяльність підприємства, що існують у різних організаційно-правових формах, невизначені й непередбачені.

Економічна криза породила багато небезпек і загрози молодому бізнесу. А також політична нестабільність, криміналізація суспільства, недосконалість правового забезпечення загострили проблему гарантування економічної безпеки підприємства.

Для того, щоб характеризувати економічну безпеку, необхідно визначити, що означає поняття «безпека». Етимологічно термін походить із грецької і означає «володіти ситуацією». Термін «безпека» почав уживатися з 1190 р. й означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Пізніше, наприкінці ХХ ст., з'являється нове трактування даного поняття. На відміну від стаціонарного, коли безпека розумілася як стан суб'єкта, при новому підході, що одержав назву «діяльнісний» або «процесуальний», дане поняття об'єднало в собі всі випадки його вживання. При цьому підході безпека визначається як умова існування суб'єкта, який вона контролює.

Сьогодні існує безліч визначень цього поняття. Ми будемо вважати, що «безпека» - це такий стан суб'єкта, при якому він є захищеним від будь-якої небезпеки або загрози.

Особливе місце серед різних видів безпеки посідає безпека економічна. Це обумовлюється тим, що всі інші види безпеки так чи інакше стикаються з економічною. Хоча б тому, що жоден з видів безпеки не може обійтися без економічного забезпечення.

1.2. Підходи до визначення поняття «економічна безпека»

Забезпечення економічної безпеки – це гарантія незалежності, умова стабільності й ефективної життєдіяльності, гарантія успіху країни, підприємства, особистості.

Уперше термін «економічна безпека» був ужитий Франкліном Рузвельтом. Офіційно він почав використовуватися у 1985 р. при прийнятті на 40-й сесії Асамблеї ООН резолюції «Міжнародна економічна безпека». У працях вітчизняних економістів термін «економічна безпека» почав використовуватися лише на початку 90-х років минулого століття.

Методологічно поняття «економічна безпека» виводиться вченими, насамперед, з поняття «національна безпека». Останнє має формалізоване визначення у схваленому Верховною Радою України у червні 2003 року Законі «Про основи національної безпеки України», де національна безпека розглядається як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам».

З метою прийняття державними органами обґрунтованих рішень необхідний моніторинг індикаторів (показників) економічної безпеки, який передбачає перш за все фактичне відстеження, аналіз і прогнозування найважливіших груп економічних показників.

Індикатор (від лат. indicator – вказую, визначаю) є елемент, що відображає процес або стан об'єкта спостережень, його якісні та кількісні характеристики.

Індикатори економічної безпеки – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері. Особливу увагу слід зосередити на таких загальних індикаторах економічної безпеки:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- темп інфляції;

- дефіцит бюджету;
- рівень безробіття;
- економічне зростання;
- рівень та якість життя;
- енергетична залежність;
- інтегрованість у світову економіку;
- сальдо експорту-імпорту;
- стан демографічних процесів;
- державний внутрішній та зовнішній борги;
- рівень тінізації економіки.

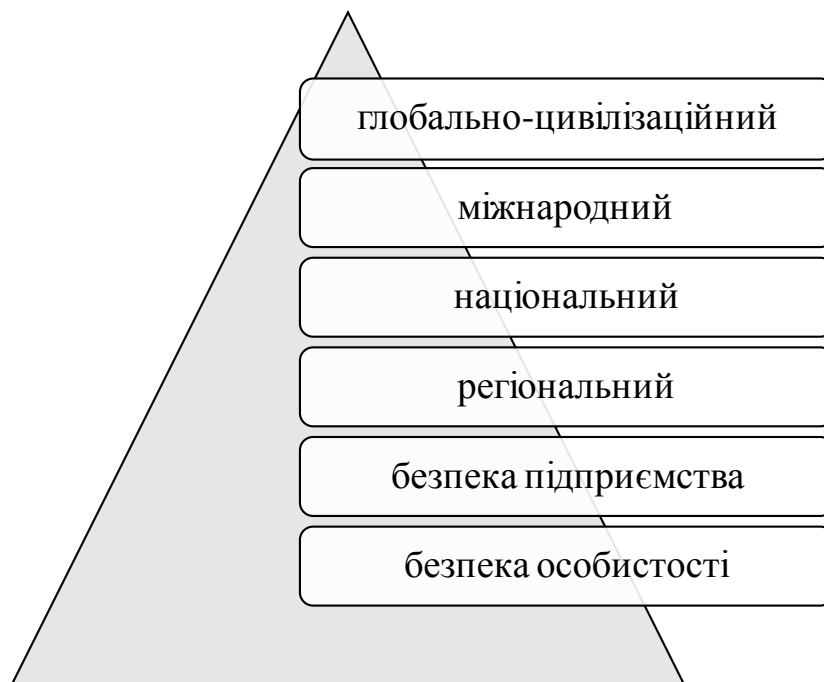

Рис. 1.1. Рівні економічної безпеки

Під безпекою на рівні цивілізації мається на увазі безпека розвитку матеріальної і духовної культури людства, вирішення глобальних проблем людства, а також глобалізація економік різних країн.

Міжнародна економічна безпека – комплекс умов, при якому кожній державі як члену світового співтовариства гарантується захист національних інтересів, а також гармонічний розвиток його економічного потенціалу.

Національна економічна безпека – це стан національної економіки, що характеризується стійкістю до негативних зовнішніх і внутрішніх впливів та підвищеним рівнем життя населення і розвитку держави.

Під *економічною безпекою регіонів* розуміється сукупність поточного стану, умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і поступальний розвиток економіки території.

Далі розглядається економічна безпека підприємства та особистості.

Існує кілька підходів до визначення поняття економічна безпека підприємства.

Таблиця 1.1

Підходи до визначення поняття економічна безпека підприємства

Назва підходу	Характеристика
1	2
<i>Силовий підхід</i>	Є одним з перших (1990 р.). При ньому поняття економічної безпеки підприємства розглядалося лише як схоронність комерційної таємниці й інших секретів підприємства. Тоді гарантування економічної безпеки розглядалося як захист інформації. Ступінь надійності системи безпеки тут пропонувалося вирішувати шляхом забезпечення безпеки персоналу й інформації, яку персонал може поширювати. Система безпеки – дворівневий захист. На першому рівні формувалася психологічна обстановка в колективі. На другому рівні діяла служба безпеки підприємства. До обов'язків цієї служби входили охорона інформації, персоналу, комунікацій і т.п., а також функції розвідки, контррозвідки та за можливістю аналіз отриманої інформації.
<i>Підхід стабільності</i>	Під економічною безпекою розуміється такий стан підприємства, що забезпечує здатність протистояти несприятливим зовнішнім впливам. Тут «економічна безпека» почала розглядатися як можливість забезпечення його стійкості у несприятливих умовах, які створюються у зовнішньому середовищі, поза залежністю від характеру її впливу на діяльність підприємства, масштабу й характеру внутрішніх змін.
<i>Математичний підхід</i>	Економічна безпека розуміється як «кількісна і якісна характеристика властивостей фірми, що відбиває здатність «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення внутрішньої та зовнішньої економічної загрози».
<i>Підхід захисту інтересів</i>	Економічна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних економічних загроз або джерел небезпеки.
<i>Ресурсно-функціональний підхід</i>	Економічна безпека підприємства – стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в цей час і у майбутньому. Тут розглядаються функціональні складові економічної безпеки: фінансова, кадрова, силова, інтелектуальна, техніко-технологічна, політико-правова, екологічна, інформаційна, а також процеси, що відбуваються на підприємстві в їхньому взаємозв'язку.

1	2
	Цей підхід є найбільш комплексним, тому що в ньому досліджуються практично всі необхідні для забезпечення економічної безпеки фактори.
<i>Інтервальний підхід</i>	Економічна безпека підприємства – такий стан підприємства, при якому ймовірність небажаної зміни яких-небудь характеристик його внутрішнього й зовнішнього середовища невелика, тобто менше певного інтервалу. До «небажаних змін» відносяться ті, які віддаляють підприємство від «бажаного стану». Але оскільки зовнішнє середовище нестабільне, то досить складно уникнути його впливу, а також визначити ймовірність настання небажаних змін.
<i>Підхід мінімізації втрат</i>	Економічна безпека розглядається як забезпечення мінімізації втрат і контроль над власністю: правовий захист, охорона комерційної таємниці, боротьба з несумлінною конкуренцією.
<i>Вузькофункціональний підхід</i>	Прикладом може бути «ціновий» підхід, при якому забезпечення економічної безпеки визначається як розроблення стратегії встановлення обґрунтованих цін на вироблену продукцію (послуги). Відповідно до цього прикладу ми бачимо, що обґрунтовується розгляд лише одного з аспектів забезпечення економічної безпеки підприємства, а також те, що якщо дотримуватися саме цього принципу, то буде відвернена реалізація загроз, які знижують економічну стійкість підприємств. Знаходження виходу лише з однієї проблемної ситуації не дасть необхідного результату.
<i>Стратегічний підхід</i>	Економічна безпека підприємства – стан господарюючого суб'єкта, при якому життєво важливі компоненти структури й діяльності підприємств характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін. Для цього рекомендується дотримуватися стратегії, що забезпечить достатній рівень і нарощування соціально-економічного потенціалу, стійкий розвиток бізнесу й підготовленість до можливих небажаних змін його життєдіяльності.

У зарубіжній літературі розглядаються такі підходи до визначення поняття «економічна безпека».

1. Економічна безпека як умова реалізації поставлених цілей.
2. Економічна безпека як умова стійкості економічного розвитку підприємства.

3. Економічна безпека як умова конкурентоспроможності.

4. Економічна безпека як умова дотримання правових норм.

5. Економічна безпека як умова доступу до ринків сировини й збуту.

Економічна безпека – це такий стан господарюючого суб'єкта, при якому він нейтралізує негативні зовнішні впливи й досягає поставлених цілей

при найбільш ефективному використанні наявного потенціалу в умовах невизначеності.

Здатність до саморозвитку і прогресу, що особливо важливо в сучасному, динамічному світі, створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників стають необхідними й обов'язковими умовами стійкості і самозбереження національної економіки.

Рис. 1.2. Види економічної безпеки

Види економічної безпеки:

1. фінансова – це частина економічної і національної безпеки - створення умов сталого, надійного функціонування фінансової системи країни, держави, регіону, запобігають виникненню фінансової кризи, дефолту, деструкцію фінансових потоків, збої в забезпеченні основних учасників економічної діяльності фінансовими ресурсами, порушення стабільності грошового обігу;

2. енергетична – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від загрози дефіциту на забезпечення їх потреб економічно доступними паливно-енергетичними ресурсами

прийнятної якості, а також від загрози порушення паливо та енергопостачання споживачів;

3. військова – стан структури армії, її готовність до відбиття зовнішніх загроз;

4. оборонно-промислова – стан військово-промислового комплексу, його здатність до підтримання військової (оборонної) безпеки при несприятливому розвитку міжнародної ситуації;

5. продовольча – здатність держави задовольняти потреби населення в харчуванні на рівні не нижче медичних обґрунтованих норм гарантована наявністю відповідних ресурсів, потенціалом внутрішнього виробництва, незалежно від внутрішніх і зовнішніх умов (погроз) спроможність забезпечити сприятливу демографічну динаміку, збереження генофонду нації, сталість розвитку, інтеграцію країни у світовий економічний простір, суверенітет і незалежність.

У зв'язку з цим стає очевидним той факт, що система забезпечення економічної безпеки на кожному підприємстві повинна бути створена індивідуально, тому що кожне підприємство має свій унікальний потенціал і свою унікальну стратегічну мету.

1.3. Методики оцінки економічної безпеки підприємства

Проблеми власної економічної безпеки виникають перед кожним підприємством не тільки в кризові періоди розвитку, але й у стабільному економічному середовищі.

Для того щоб зробити висновок про стан економічної безпеки підприємства, необхідно визначити систему показників і критеріїв, за допомогою яких можливо було б одержати його кількісну оцінку.

Підходи кількісної оцінки економічної безпеки підприємства:

1. *«Індикаторний підхід»*. При цьому підході рівень економічної безпеки визначається за допомогою «індикаторів». Під індикаторами розуміються граничні значення показників, що характеризують діяльність

підприємства в різних функціональних галузях, які відповідають певному рівню економічної безпеки.

Рівень економічної безпеки підприємства встановлюється за результатами порівняння, що можуть бути абсолютними або відносними. При цьому порівнянні розглядаються значення фактичних показників підприємства щодо їхніх граничних значень або індикаторів.

Оцінка показників діяльності підприємства здійснюється за допомогою таких індикаторів:

– *індикатори виробництва* (динаміка виробництва, рівень завантаження виробничих потужностей, частка НДДКР у загальному обсязі робіт, темп відновлення основних виробничих фондів, стабільність виробничого процесу, питома вага виробництва у валовому внутрішньому продукті та ін.);

– *фінансові індикатори* (обсяг «портфеля» замовлень - передбачуваний обсяг продажів, обсяг необхідних інвестицій, рівень інноваційної активності, рівень рентабельності виробництва, фондвіддача, прострочена заборгованість та ін.);

– *соціальні індикатори* (рівень оплати праці, рівень заборгованості по зарплаті, втрати робочого часу та ін.).

Стосовно специфіки підприємства та відповідно до фактичних і нормативних значень його показників та величини їх відхилення від граничних значень індикаторів, варто характеризувати стан підприємства в такий спосіб:

– *нормальне* (коли індикатори економічної безпеки знаходяться у межах граничних значень, а ступінь використання наявного потенціалу близький до технічно обґрунтованих нормативів завантаження устаткування і площ);

– *передкризове* (значення показника виходить за граничні межі хоча б одного з індикаторів економічної безпеки, а інші наближаються до своїх граничних значень, але при цьому не втрачаються ні технічні, ні технологічні

можливості виробництва. Пропонується вживання заходів попереджувального характеру);

– *кризове* (не витримуються граничні межі більшості основних індикаторів економічної безпеки та з'являються ознаки необоротності спаду виробництва і загрози потенціалу);

– *критичне* (порушуються всі бар'єри, загроза потенціалу стає необоротною).

У постійно мінливому зовнішньому середовищі підприємству досить складно з достатньою точністю визначити набір індикаторів, необхідних для оцінки рівня економічної безпеки певного підприємства. Якщо значення індикаторів установлені некоректно, то при подальшому визначенні стратегічних напрямків розвитку може бути обраний неправильний шлях, що спричинить кризовий розвиток підприємства.

2. *Методика узгодження інтересів* – розглядає економічну безпеку підприємства як «міру узгодження його інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, а будь-який інтерес підприємства – як його взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища, результатами якого є одержання підприємством прибутку». Виходячи з цього передбачається, що критерієм економічної безпеки підприємства є одержуваний прибуток.

Для оцінки рівня ЕБП рівняється величина реінвестованого прибутку підприємства з обсягом засобів, необхідних для розширеного відтворення капіталу підприємства.

Чим ближче цей результат наближається до «1», тим більш оптимальним стає рівень економічної безпеки підприємства. Автор пропонує встановити три рівні економічної безпеки підприємства:

- низький;
- середній;
- високий.

У даній методиці розглядається «глобальний інтерес підприємства» - ринкова позиція підприємства й обсяги його продажів (мається на увазі

співвідношення виробничої потужності підприємства і частка вільної ринкової ніші).

При повному задоволенні глобального інтересу, тобто якщо вільна місткість ринку дорівнює або перевищує наявні виробничі потужності підприємства, мова йде про підприємства-монополісти. У них рівень економічної безпеки досить високий.

У випадку, якщо вільна ніша ринку менше виробничої потужності підприємства, обсяг продажів стає нижче виробничих потужностей. Стратегія підприємства зводиться до того, щоб співвідношення обсягів продажів і виробничої потужності з урахуванням необхідних резервів наближалось до одиниці. Це можливо при диверсифікованості виробництва, підвищенні якості продукції і т.п.

Таким чином, чим вище конкуренція, тим нижче рівень економічної безпеки підприємства.

Недоліком даного методу є той факт, що автор розглядає досить вузьке коло фінансових показників і більше ніяких. У такий спосіб цей підхід є вузькофункціональним і не дає загального уявлення про економічну безпеку підприємства.

3. Ресурсно-функціональний метод. При цьому підході оцінка рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за допомогою оцінки стану «корпоративних ресурсів» – факторів бізнесу, які використовуються власниками й менеджерами підприємства для виконання цілей бізнесу, за спеціальними критеріями або граничними значеннями.

Як корпоративні ресурси розглядаються фактори бізнесу, що використовуються власниками підприємств і менеджерами підприємства для виконання поставлених перед підприємством цілей.

У корпоративних ресурсах виділяється ресурс капіталу, ресурс інформації й технології, ресурс техніки та устаткування, ресурс прав.

Пропонується оцінювати економічну безпеку підприємства на основі сукупного критерію. Цей критерій визначається на підставі думки експертів за

частинними функціональними критеріями, які розраховуються на основі оцінки збитків економічної безпеки підприємства й ефективності заходів з їх запобігання. Розглядаються такі складові: фінансова, інтелектуальна, кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна, силова.

При досягненні економічної безпеки на підприємстві реалізується ряд таких цілей, як:

- високий рівень правової захищеності;
- забезпечення захисту інформації та персоналу підприємства;
- забезпечення максимальної фінансової ефективності роботи підприємства;
- досягнення максимальної конкурентоспроможності продукції підприємства;
- високий рівень інноваційного, технічного, кадрового й технологічного потенціалу;
- високий рівень та ефективність керування на підприємстві.

4. *Інтеграційний метод.* Цей підхід відображає всі можливі складові економічної безпеки підприємства, а також принципи й умови розвитку підприємства, орієнтованого на досягнення певної мети.

Даний метод припускає багаторівневу інтеграцію показників на основі різних видів математичного аналізу.

5. *Матричний метод.* При цьому методі кількісно визначається важливість кожної події та загрози для підприємства.

На підставі експертних оцінок будується матриця: *по вертикалі розташовуються рівні безпеки таких показників:*

1. акціонери і власники;
2. вище керівництво;
3. організаційні структури і мотивація;
4. побудова бізнес-процесів;
5. поточна фінансово-господарська діяльність;
6. облік та аналіз.

По горизонталі розглядаються показники важливості видів діяльності:

1. акціонерні відносини;
2. відносини з регулювальними органами;
3. відносини із замовниками;
4. відносини із субпідрядниками;
5. кадрова дисципліна;
6. схоронність товарно-матеріальних цінностей.

Вибір системи критеріїв та індикаторів, які б адекватно відображали рівень економічної безпеки підприємств в конкретний момент часу, є вагомим завданням аналізу, оцінки та управління економічною безпекою.

Таблиця 1.2.

Показники економічної безпеки підприємства

Показники-індикатори	Порогові значення
<i>Показники рівня економічної та фінансової незалежності</i>	
Фондо- та матеріалоозброєність	менше середніх значень даних показників у економіці регіону та країни (зокрема у галузевому розрізі)
Коефіцієнт зносу матеріально-технічної бази	менше 50%
Відношення дебіторської заборгованості до кредиторської	більше 1
<i>Показники ефективності функціонування підприємства</i>	
Операційні витрати на одну гривню реалізованої продукції	менше 1
Продуктивність праці, фондівіддача, коефіцієнт оборотності оборотних активів	менше середніх значень даних показників у економіці регіону та країни (зокрема у галузевому розрізі)
Рівень матеріальних та енергозатрат	більше середніх значень даних показників у економіці регіону та країни (зокрема у галузевому розрізі)
<i>Показники, що характеризують здатність до розвитку</i>	
Темпи приросту обсягів реалізації (скориговані на інфляцію)	більше 100%
Сума інвестицій в основний капітал відносно валового національного продукту	більше 25%
Витрати на інноваційний розвиток відносно валового національного продукту	більше 5%
Перевищення експорту над імпортом	більше 1

До базових критеріїв економічної безпеки підприємств у межах складової **«економічна незалежність»** належать:

- рівень забезпеченості підприємств ресурсами, науковим і виробничо-технічним потенціалом;
- ресурсозброєність виробництва;
- зношеність матеріально-технічної бази підприємств;
- показники ліквідності та платоспроможності;
- рівень злочинності відносно суб'єктів підприємництва;
- рівень сформованості системи забезпечення належного рівня комерційної таємниці та фізичної безпеки майна і персоналу підприємств.

Рівень економічної безпеки підприємства у межах складової **«ефективність функціонування»** відображають такі критерії:

1. рівень інвестиційної та інноваційної активності підприємства;
2. стабільність законодавства у сфері підприємництва;
3. динаміка кількості дискримінаційних дій з боку адміністративних органів державної влади щодо суб'єктів підприємницької діяльності;
4. рівень розвитку інфраструктури;
5. рівень підтримки та безпеки підприємництва.

Систему критеріїв економічної безпеки підприємств у межах складової **«здатність до розвитку»** утворюють такі показники:

- ефективність фінансово-господарської діяльності;
- рівень ефективності використання суб'єктами підприємницької діяльності ресурсного забезпечення;
- витратомісткість виробництва;
- конкурентоспроможність продукції підприємств.

Використання системи показників-критеріїв, які відображають кількісний вимір рівня економічної безпеки підприємства, на практиці дає змогу завчасно сигналізувати про небезпеку його зниження, виникнення загроз розвитку підприємства а також своєчасно вживати заходи, спрямовані на їх попередження.

Водночас для моніторингу системи економічної безпеки підприємства більш прикладне значення мають граничні (порогові) значення показників їх рівня-величини (індикатори), досягнення яких перешкоджає нормальному розвитку різних елементів об'єкта дослідження, призводить до формування негативних та руйнівних тенденцій у сфері його економічної безпеки та її складових. Наближення значення показників до їх гранично допустимої величини свідчить про наростання загрози нестабільності стану та розвитку підприємства.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке безпека? Яке етимологічне пояснення терміну?
2. Що таке економічна безпека, які її індикатори та рівні?
3. Які існують підходи до визначення поняття економічна безпека?
4. Які є види економічної безпеки?
5. Назвіть підходи кількісної оцінки економічної безпеки підприємства?
6. Вкажіть показники економічної безпеки підприємства в межах таких складових: економічна незалежність, ефективність функціонування, здатність до розвитку.